

Verslag CoP Eetbare natuurlandschappen 14 april 2015

Community of Practice 'eetbare natuurlandschappen' 14 april 2014

Deze Community of Practice is onderdeel van het project Eetbare Leefomgeving, waar diverse partijen de handen ineen slaan voor innovatieve initiatieven op het gebied van voedselproductie in de Provincie Flevoland en draagt zodoende bij aan de realisering van een meer groene, duurzame economie. Het project is mede mogelijk door het kennisprogramma Duurzaam Door.

Programma 14 april

*10:00 uur Welkom en toelichting eerste Community of Practice
Door projectleider*

*10:45 uur **Praktijk tafels** 10:45 – 11:45 uur: ronde 1
11:45 – 12:45 uur: ronde 2*

Verslag Tafel 1:

De financiële kant van eetbare natuurlandschappen (kosten en benodigheden beheer): wel of niet beheersbaar?

Praktijkcase: Wouter van Eck (Voedselbos Groesbeek)

Begeleider: Vera Dam (Natuur en Milieufederatie Flevoland)

1.1 Wat was de centrale vraag en welke praktijkcases stonden centraal.

In deze sessie is geleerd van de inzichten die een bestaand Voedselbos (in Groesbeek) van 2,4 hectare ons geeft voor vragen rond beheer. De praktijkcase is toegelicht door Wouter van Eck die initiatiefnemer is van dit voedselbos en thans werkzaam voor Food Forestry Nederland (FNN). Het betreft een nog relatief jong Voedselbos (van 5 jaar) dat de komende jaren verder zal uitgroeien tot een meer volwassen voedselbos. De geleerde lessen zijn gedeeld met andere beginnende initiatieven in Flevoland, zoals het Voedselbos Sieradenbuurt Almere, de Speelwildernis en vrijwilligersorganisaties. Op basis daarvan zijn de lessen aangescherpt.

Verlag CoP Eetbare natuurlandschappen 14 april 2015

Belangrijkste vragen:

- Wat zijn de kosten en benodigheden voor beheer?
- Welk proces is nodig voor een goed beheer van een voedselbos?
- Hoe transformeer je bestaand groen naar een voedselbos?
- Hoe maak je kleinschalige voedselbossen economisch rendabel?
- Hoe reduceer je de hoge initiële kosten?

1.2. Lessons learned

Beheer tijdens de eerste jaren van ontwikkeling: "Laat het gaan, wees relaxed"

Het beheer is de eerste jaren weinig arbeidsintensief. Brandnetels en distels worden niet verwijderd en worden benut als vlinderlokker. Het beheer dat de eersten jaren plaatsvond bij het Voedselbos Groesbeek was vooral ingegeven vanwege 'cosmetische motieven'. Het voedselbos is aan de randen fraai ingericht met zonnebloemen zodat het een aantrekkelijk ogende rand kreeg. Een voedselbos kan in het begin ogen als een wildernis, omdat vele planten, struiken, hagen en bomen nog tot wasdom aan het komen zijn en de pioniersgewassen nog veel ruimte daardoor krijgen. Deze cosmetische verfraaiing heeft daardoor vooral een communicatieve publieksfunctie.

Beheer is weinig arbeidsintensief

Een voedselbos heeft minimaal 5 jaar nodig om tot ontwikkeling te komen. Voor het beheer van de huidige 2,5 hectare Voedselbos in Groesbeek is 0,2 fte nodig. Het beheer omvat het snoeien en het planten van hagen en het oogsten. Oogst uit het voedselbos Groesbeek bestaat onder meer uit bessen, appels en peren. Een deel van de oogst in Groesbeek gaat wekelijks naar een exclusief lokaal restaurant. Met het rijper worden van het voedselbos is de ambitie om jaarlijks een restaurant extra te voorzien van oogst uit het voedselbos. Hetzelfde geldt voor het vullen van schapruimte in de lokale streekwinkels.

Pieken in beheer gekoppeld aan de oogst

Elk jaar zijn er pieken in het beheer, waardoor meer arbeidsinzet nodig is. Deze pieken betreffen de grotere boomoogsten van kruinbomen (appels, peren) en de na-zomerperiode (veel vruchten zijn dan rijp).

Omvang in relatie tot beheer

Het voedselbos Groesbeek omvat 2,5 hectare en op dit moment vergt dit 0.2 fte voor beheer. De minimumoppervlakte voor een Voedselbos betreft 0,5 hectare. Op basis van de ervaringen van Groesbeek is de inschatting dat daarvoor 0,1 fte voor beheer nodig is. Daarbij is wel van belang dat het Voedselbos een gunstige ligging heeft ten opzichte van ander ecologische biotopen (natuureilanden). Als dit in de nabijheid niet aanwezig is dient een

Verlag CoP Eetbare natuurlandschappen 14 april 2015

voedselbos minimaal 20 hectare te omvatten, omdat het dan een ecologisch zelfvoorzienend systeem dient te zijn. Dit betreft bijvoorbeeld agrarische cultuurlandschappen waarbinnen een voedselbos kan worden aangelegd. Welk beheer in fte een voedselbos van 20 hectare vergt is nog onduidelijk. Het toekomstige Voedselbos Almere in de Eemvallei kan deze antwoorden gaan geven. Een groter areaal betekent namelijk ook ander beheers-vragen, zoals publieksvoorzieningen. Te denken valt aan een faciliteit voor een hapje en drankje, toiletvoorzieningen (verplaatsbare compost-toilet-unit) en een educatiepunt.

Goede binding met lokale sociale netwerken leidt tot acceptatie en lagere beheerskosten

Het Voedselbos Groesbeek kreeg in de beginperiode last van hangjongeren uit de lokale omgeving die delen van het bos vernielde. Samenwerking met scholen uit de omgeving leidde tot meer betrokkenheid en begrip, met als gevolg dat de overlast verdween. Hierdoor ontstaan geen extra beheerskosten meer, zoals herstel van vernielingen. Op het perceel van het Voedselbos is inmiddels een hoek ingericht voor schooltuintjes, zodat de betrokkenheid van scholen permanent is.

1.3. Succes- en faalfactoren

Keuze grond en ontwerp van voedselbos bepaalt mate van beheer

Bij de ontwikkeling van een voedselbos is het belangrijk om te kiezen voor een goede grond, die geen hoge grondwaterspiegel kent. Verder is een goed ontwerp belangrijk, omdat dit grotendeels ook het uiteindelijke beheer bepaalt. Kernwoorden daarbij zijn: werken met lagen, en zorgen voor verschillende bloeitijden en meerdere kleuren zodat het een jaarrond een paradijs voor bijen, vlinders en andere insecten kan zijn. Deze zijn belangrijk voor voldoende vruchtendracht en een natuurlijk gezond systeem. Hagen zijn belangrijk voor het voorkomen van verspreiding van zaad naar omliggende gebieden en omgekeerd als natuurlijke buffer voor tegenhouden van ongewenste bestrijdingsmiddelen van omliggende percelen. Ongewenste gasten, zoals honden, zijn te weren via beplanting, zoals doornstruken en *Roza Rugosa*. Dit is ook af te dwingen via een Algemene Plaatselijke Verordening (APV) via de gemeente.

Wel of niet snoeien?

Tijdens de CoP ontstond een discussie over nut en noodzaak van het snoeien van vruchtdragende bomen. Het voedselbos Groesbeek heeft gekozen om niet te snoeien, omdat het ervan uitgaat dat dit niet nodig is voor een rijkere oogst en een gezondere vruchtdragende boom. Snoeien leidt tot een arbeidsintensiever beheer; als je eenmaal begint met snoeien maak je een boom snoeiverslaafd.

Lokale binding helpt

Verlag CoP Eetbare natuurlandschappen 14 april 2015

Belangrijke succesfactor voor acceptatie van het voedselbos blijken in Groesbeek de lokale scholen en lokale restaurants te zijn. Zij profiteren van de geneugten van het voedselbos en dit leidt tot acceptatie bij de lokale bewoners.

Voedselbos belangrijk als Bijenkwekerij

De ervaring van het Voedselbos is dat imkers gratis komen. Zij komen niet zo zeer voor de productie van de honing door hun bijenvolkeren. Veel belangrijker is dat imkers komen voor het vergroten van het rendement van hun bijenvolkeren. Het voedselbos fungeert vooral als een 'bijenkwekerij'. Gezonde en voldoende bijenvolken zijn in feite het 'goud' van een imker.

1.4. Aanbevelingen

Tijdens deze werksessie zijn de volgende (deel-)oplossingen aangedragen.

Medebeheerders van het Voedselbos

Gezien het weinig arbeidsintensieve onderhoudswerk is de vraag in hoeverre dit past bij professionele organisaties met medewerkers die zijn geschoold in arbeidsintensief beheers- en onderhoudswerkzaamheden. Fanatieke snoeiers en schoffelaars zijn eigenlijk niet welkom in een voedselbos. Bij het Voedselbos Sieradenbuurt Almere zal een deel worden beheerd door de gemeente. De praktijk zal uitwijzen in hoeverre de gemeente bereid is om zich aan te passen bij het beheersritme van een Voedselbos waarbij het adagium "*Laat het gaan, wees relaxed*" leidend is.

Inzet van vrijwilligers vooral voor organisatie van belevingsactiviteiten

Aangezien het onderhoudswerk bij een voedselbos laag is zijn vrijwilligers niet zo zeer nodig voor het onderhoud van groenbeheer van het voedselbos. Wel is behoefte aan vrijwilligers die oog hebben voor de organisatie van belevingsactiviteiten.

Vermarkten afzet leidt sneller tot gezonde businesscase

Des te sneller een voedselbos in staat is om de opbrengst van een voedselbos te vermarkten, des te sneller komt ze tot een rendabele business-case. Een voedselbos heeft in aanvang hoge aanloopkosten, maar kent vervolgens lage onderhoudskosten. Een gezonde businesscase is dus afhankelijk van het kunnen vermarkten van de afzet van de voedselproductie.

Educatie over het beheer van een Voedselbos broodnodig

Een voedselbos ziet er anders uit dan een schooltuintje, een park, een bos of een agrarische akker. Dat is even wennen. Een voedselbos oogt 'rommelig'. Educatie is nodig voor acceptatie van deze nieuwe vorm van voedselproductie en natuurbeleving.

Verslag CoP Eetbare natuurlandschappen 14 april 2015

Geen korte termijn oplossing voor beheer en inrichting van kale plekken

De minimale tijd voor een optimaal voedselproducerend voedselbos is 20 jaar. Deze termijn dient een voedselbos gegund te krijgen. Een voedselbos is daarom geen oplossing voor tijdelijke beplanting van op korte termijn braakliggende percelen. De oogst wordt namelijk rijker naarmate het voedselbos meer volwassen wordt. Een notenboom heeft 120 jaar nodig voordat ze tot een optimale productie van noten komt.

Tafel 2:

Van idee tot aanleg: welke hobbels zijn er te nemen tussen droom en daad?

Praktijkcases: Eveline Stilma (Voedselbos Sieradenbuurt Almere), Harry Draai (bestuur Sieradenbuurt Almere), Koen Kaljee (Weerwoud Almere), Lennard Duijvesteijn (Roggebotstaete), Dick Koster (Eetbaar Doolhof Cittanova)

Begeleider: Marc Buiten (Embergy)

2.1 Wat was de centrale vraag en welke praktijkcases stonden centraal.

In deze sessie is er gesproken over de problemen die initiatiefnemers ondervinden bij hun inspanningen om van idee tot aanleg van een eetbaar natuurlandschap te komen, alsmede over de mogelijke oplossingen voor die problemen. Praktijkcases zijn aangedragen door Eveline Stilma (Voedselbos Sieradenbuurt Almere), Harry Draai (bestuur Sieradenbuurt Almere), Lennard Duijvesteijn (Landgoed Roggebotstaete nabij Dronten) en Dick Koster (Eetbaar Doolhof Lelystad, Cittanova).

Belangrijkste vragen:

- Hoe kan de (ontwikkel)tijd tussen idee en aanleg het beste gefinancierd worden?
- Hoe regel je plantgoed?
- Welke vormen en financieel/juridische structuren passen in de praktijk bij voedselbossen?
- Wat zijn de kansen voor crowdfunding en sharing (het nieuwe delen)?

2.2. Lessons learned

Van idee tot aanleg kost veel procestijd

Verslag CoP Eetbare natuurlandschappen 14 april 2015

De activiteiten die initiatiefnemers ontplooiën om van idee tot aanleg van een eetbaar natuurlandschap te komen kosten veel procestijd. Het betreft werkzaamheden zoals de uitwerking van ideeën in visies en projectvoorstellen, het enthousiasmeren van de buitenwacht, het overleggen met betrokken ambtenaren en het opbouwen van een goed netwerk en strategische partnerschappen. Voor de uitvoering van dergelijke werkzaamheden is in de vroegste fasen van idee- en projectontwikkeling vaak geen of weinig geld beschikbaar, waardoor het succes van een initiatief vaak sterk afhankelijk is van de persoonlijke commitment en financiële reserves van de betrokken initiatiefnemers. De betrokken overheden willen of kunnen hieraan vooralsnog niet of nauwelijks geld besteden, ondanks het feit dat ze initiatiefnemers wel vaak actief uitnodigen en aanmoedigen om met dit soort initiatieven te komen, bijvoorbeeld in het kader van de Flevolandse programma's Nieuwe Natuur (provincie) en Growing Green Cities (onder meer gemeente Almere).

Nieuwe initiatieven ervaren overheid als 'van kastje naar de muur'

Mede vanwege het integrale karakter van de projecten krijgen initiatiefnemers bij hun contacten met de gemeente of provincie vaak te maken met diverse ambtenaren van verschillende afdelingen. Daardoor is het voor de initiatiefnemer vaak niet duidelijk wie nu (eind-)verantwoordelijk is voor het 'faciliteren' van het initiatief, of voor de specifieke kwestie die op een bepaald moment aan de orde is (bv. de vraag of bepaalde functies passen binnen het bestemmingsplan). Verder hebben initiatiefnemers regelmatig de indruk dat ze van 'het kastje naar de muur' worden gestuurd, waarbij het ook voorkomt dat de volgende ambtenaar/afdeling een heel andere visie op de betreffende kwestie heeft dan de eerste ambtenaar/afdeling waarmee de initiatiefnemer contact heeft gehad. Mede hierdoor moeten initiatiefnemers dezelfde 'strijd' vaak opnieuw voeren en kan het lang duren voordat een belangrijk besluit wordt genomen.

2.3. Succes- en faalfactoren

Lange adem van initiatiefnemers nodig

Verschil in tempo tussen de dynamiek van een initiatief en de gemeente of provincie is een probleem dat aparte vermelding verdient. Interne beleidsprocessen en besluitvorming bij de betrokken overheden kunnen de voortgang van een initiatief ernstig vertragen, waardoor het voor initiatiefnemers moeilijk wordt om het enthousiasme en de betrokkenheid van andere partijen (en zichzelf) vast te houden.

Delen van multidisciplinaire kennis

Een adequate ontwikkeling van eetbare natuurlandschappen in stad en ommeland vereist veel kennis en vaardigheden, die initiatiefnemers niet allemaal 'in huis' hebben. Het gaat om multidisciplinaire kennis en vaardigheden op gebieden uiteenlopend van ecologie tot

Verlag CoP Eetbare natuurlandschappen 14 april 2015

gebiedsontwikkeling en van onderhandelen tot enthousiasmeren en overtuigen. En mede doordat eetbare natuur een betrekkelijk nieuwe trend is, is het niet makkelijk om enerzijds partijen te vinden met de juiste expertise en anderzijds om deze expertise vervolgens ook in te schakelen, want daar is vaak geld voor nodig. Tijdens de CoP is een start gemaakt met het samen delen van kennis door meerdere disciplines: van praktijkdeskundigen tot beleidsmakers en kennisspecialisten.

Gemeenschappelijk verhaal op eetbare natuurlandschappen nodig

In de (schriftelijke en mondelinge) communicatie is het belangrijk om een integraal en breed gedragen verhaal te vertellen over de mogelijkheden en meerwaarden van eetbare natuur. Daarbij is het van belang om een rijk en inspirerend beeld te geven van de vele duurzaamheidsaspecten en -dimensies die aan het thema verbonden zijn. Dat loopt uiteen van de meerwaarden van eetbare natuur voor gezondheid, welzijn en sociale betrokkenheid van bewoners tot de mogelijkheden om eetbare natuur effectief in te zetten voor verhoging van de kwaliteit van natuur en milieu en verbetering van het vestigingsklimaat van een stad of gebied voor wonen en werken.

2.4. Aanbevelingen

Tijdens deze werksessie zijn de volgende (deel-)oplossingen aangedragen.

Zorg tijdig voor bestuurlijke verankering van het initiatief bij overheden

Het aanvragen en voeren van een overleg met de politiek verantwoordelijke bestuurder(s) is tijdig nodig, bijvoorbeeld een gedeputeerde of wethouder. Ook kan spreektijd worden aangevraagd bij de betrokken gemeenteraad. Dergelijke contactmomenten kunnen worden gebruikt om impasses te doorbreken, budget vrij te maken, (experimenteer)ruimte te scheppen in de regelgeving en visieontwikkeling te bevorderen.

Zoek samenwerking en wees creatief bij zoeken naar budget voor aanloopkosten

Initiatiefnemers kunnen kleinere (deel-)projecten identificeren die goed passen bij specifieke (sectorale) beleidsdoelen waarvoor wel enig budget beschikbaar is. Ook organisaties met een goed netwerk zoals de Heijdemij of de Dienst Landelijk Gebied kunnen soms helpen bij het vinden van middelen voor projecten.

'Je kunt het ene doen en het andere niet laten'

Verslag CoP Eetbare natuurlandschappen 14 april 2015

Tijdens het zoeken naar mogelijkheden voor financiering kan het heel effectief zijn om praktische dingen te doen, bijvoorbeeld door tijdelijk alvast eetbare natuur aan te leggen op een locatie die mogelijk permanent voor dit doel gebruikt kan worden. Dit kan overigens wel problemen geven met bijvoorbeeld vergunningverlening en handhaving. Meer in het algemeen kan in dit licht worden nagedacht over mogelijkheden om 'buitenstaanders' concrete resultaten van eetbare natuur te laten zien en ervaren, via een excursie of proeverij bijvoorbeeld.

Organiseer een interactief symposium op een praktijklocatie

Een idee om het bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak voor eetbare natuur te vergroten is het organiseren van inspirerende ontmoetingen, zoals een interactief symposium op een locatie waar een eetbaar natuurlandschap kan worden gecreëerd. Voor de betreffende locatie kunnen dan wenkende perspectieven worden geschetst met betrekking tot de inrichting, het gebruik en de meerwaarden van een eetbaar landschap. Naar aanleiding van de lopende initiatieven kan een beeld worden geschetst van de weerbarstige praktijk waarmee initiatiefnemers te maken hebben. De gelegenheid kan tevens te baat worden genomen om ideeën voor het benutten van kansen en het wegnemen van belemmeringen uit te wisselen en verder uit te diepen. Daarbij kan ook gebruik worden gemaakt van creatieve communicatiemiddelen zoals een toneelstuk, een film en/of sociale media. Om de kosten van een dergelijk evenement te drukken kan worden nagedacht over het creatief en pragmatisch gebruik van beschikbaar middelen. Stichting Het Lab heeft bijvoorbeeld waardevolle ervaring met een 'houtje-touwtje-opening' van een evenement. CAH Vilentum kan mogelijk optreden als gastheer voor een dergelijk symposium, mits er voldoende budget voor kan worden gevonden en het ook ingepast kan worden binnen de lopende onderwijsprogramma's.

Tafel 3:

Kun je van voedsel uit eetbare natuur(landschappen) een interessante businesscase maken?

Praktijkcases: Angela Manintveld (Groentje Cider), Almeerse Weelde, Bioromeo

Begeleider: Fransjan de Waard (DWEL, De Waard Eetbaar Landschap)

3.1 Wat was de centrale vraag en welke praktijkcases stonden centraal.

Verslag CoP Eetbare natuurlandschappen 14 april 2015

In deze sessie is er gesproken over het potentieel voor het ontwikkelen van businessmodellen voor de duurzame benutting van eetbare natuur en productieve natuurlandschappen. Het aantal cases dat als kapstok voor deze werksessie zou dienen, was helaas van drie stuks ingekrompen tot één. De reden hiervoor was de tijd van het seizoen: men was te druk met het dagelijkse zaai- en oogstwerk. Hierdoor is dieper ingegaan op de praktijkcases van Angela Manintveld, initiatiefneemster van 'Groentje Cider' uit Almere.

Belangrijkste vragen:

- Wat zijn lekkere dingen uit eetbare natuur?
- Wat zijn afzetmogelijkheden buiten de supermarkten?
- Hoe garanderen we dat het product voldoet aan de voedsel-warenwet?
- Hoe maak je een interessante business-case?

3.2. Lessons learned

Creëer een hip kwaliteitsproduct

In het kort gaat Groentje Cider zich richten op het produceren, en onder een eigen merk vermarkten van appelcider, op basis van appels uit biodivers beheerde boomgaarden. Op deze manier streeft het initiatief naar het kapitaliseren van de waarde van de biodiversiteit die mogelijk is in de context van fruitteelt - maar die dankzij industrialisering van de sector zwaar onder druk staat. Door middel van een kwaliteitsproduct, dat in Nederland nog zeer marginaal is maar in opkomst, en 'hip', ontstaat zo een *incentive* voor de eigenaars en beheerders om hun bestaande, kleinere en grotere boomgaarden biologisch te verrijken en voor aspirant-fruittelers, om nieuwe aanplant op passende manieren te gaan realiseren. Via de gezamenlijke inspanning van al dergelijke partijen, en het aanbod van scholing en advies rond aanplant en onderhoud, mikt Groentje Cider per saldo op het verhogen van de biodiversiteit in brede zin, en van het kennisniveau op dat terrein.

Breng de hele keten in kaart

Belangrijk is om de gehele keten te verkennen: de variëteiten van (cider)appels, de verwachte hoeveelheden, de randvoorwaarden voor deelname, de verkrijgbaarheid van het eindproduct, de educatieve benadering, de verhouding tot streekproducten en de tijdsplanning van het project.

3.3. Succes- en faalfactoren

Kansrijk maar nog veel meters te maken

Het betreffende businessmodel van Groentje Cider lijkt goed doordacht als handvat voor het verwaarden van aanwezige en toekomstige bronnen van (agro)biodiversiteit. Tevens is het nog een stevig avontuur waarvoor nog de nodige meters te maken zijn. Uitdagingen liggen in

Verlag CoP Eetbare natuurlandschappen 14 april 2015

het zoeken van een goede verhouding tussen het initiatief en zijn potentiële deelnemers en betrokkenen, inclusief producenten, distributeurs, consumenten en andere partijen. De komende periode zal uitwijzen in hoeverre het lukt om tot een succesvol product te komen.

3.4. Aanbevelingen

Tijdens deze werksessie zijn de volgende (deel-)oplossingen aangedragen.

Geef het product een verhaal mee

Haak aan bij de ambities die aan het product ten grondslag liggen: een gezonde leefomgeving waaruit we ook op lange termijn, in Flevoland en daarbuiten, gezond voedsel kunnen blijven consumeren.

Onderzoek kansen voor crowdfunding en mede-ambassadeurs

In aanloop naar de lancering van de cider in het najaar van 2015 zijn tips en ideeën meegegeven over mogelijkheden om de informatie te helpen verspreiden, afzetpunten te suggereren, en dergelijke.